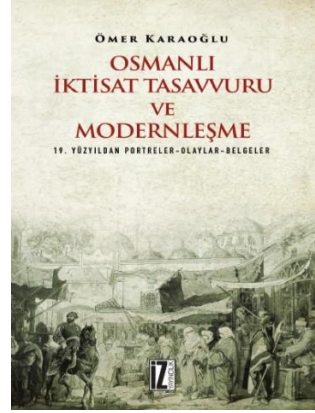

OSMANLI İKTİSAT TASAVVURU VE MODERNLEŞME: 19. YÜZYILDAN PORTRELER- OLAYLAR-BELGELER

Yazar: Ömer Karaoğlu, (İstanbul: İz Yayıncılık,
Ekim 2018, 232 sayfa.)

Kitap Değerlendirmesi

Meryem Sezgin*

Makale Geliş: 17.11.2020

Makale Kabul: 25.12.2020

Öz

Ömer Karaoğlunun, Osmanlı'nın iktisadi tasavvurundaki dönüşümü modernleşme süreci bağlamında ele aldığı “Osmanlı İktisat Tasavvuru ve Modernleşme” isimli kitabında; modernleşme sürecinin başladığı 19. yüzyılda neşet eden ve bu dönüşümün gerçekleşmesine neden olan bir dizi makale, sergi, kitap ve olaylardan kesitler sunulup bu süreçteki dönüşüm tablolştırılmaktadır. Liberalizm,

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Hukuku ABD, İstanbul, Türkiye, meryemsezginn@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5756-4195.

Atıf için; Meryem Sezgin, “Osmanlı İktisat Tasavvuru ve Modernleşme: 19. Yüzyıldan Portreler-Olaylar-Belgeler”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 6, sy. 2 (2020): 521-534.

Copyright © 2020. Telif hakkı yazar(lar) tarafından YDUİSTEM'e devredilmiştir. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.

Sosyalizm, Milliyetçilik, İslamcılık gibi akımlara mensup olan ve dönemin iktisadına ilişkin bir takım görüşler serdeden fikir adamlarının görüşlerinin farklı bölümler altında mütalaa edildiği kitap; bu ideolojilerin tasavvur dünyamıza kattıklarıyla ya da ondan çıkardıklarıyla, Osmanlı İktisat tasavvurunun geçirmiş olduğu dönüşümü bir tablo halinde incelenmeye sunmaktadır. Bu çalışmada ise bahsedilen bu tablonun değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Osmanlı İmparatorluğu, İktisat.

Ottoman Economic Concept and Modernization: Portraits-Events- Documents from 19th Century

Ömer Karaoğlu's book titled "Ottoman Economic Concept and Modernization" deals with the transformation of the economic concept of the Ottoman Empire in the context of the modernization process. In the book; articles, exhibitions, books, and events that emerged in the 19th century, when the modernization process began, and that caused this transformation, are presented and the transformation in this process is tabulated. In the book, the author has discussed and analyzed the economic opinions of the intellectuals who belonged to the currents such as Liberalism, Socialism, Nationalism, Islamism, etc. under different sections. In this study, the book mentioned as tableau will be evaluated

Keywords: Modernization, Ottoman Empire, Economy.

DEĞERLENDİRME

Araştırma alanları sosyal ve beşeri bilimler, iktisat, iktisadi tarih ve iktisadi düşünceler olup İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde öğretim görevlisi olan Prof. Dr. Ömer Karaoğlu'nun, Osmanlı'nın iktisadi tasavvurundaki dönüşümü modernleşme süreci bağlamında ele aldığı *Osmanlı İktisat Tasavvuru ve Modernleşme* kitabında; modernleşme sürecinin başladığı 19. Yüzyılda neşet eden ve bu dönüşümün gerçekleşmesine neden olan bir dizi makale, sergi, kitap ve olaylardan kesitler sunulup bu süreçteki dönüşüm tablolaştırılmaktadır.

Okuyucunun 19. yüzyılda cereyan eden olay, fikir ve propagandaların bir kısmını daha yakından inceleyebileceği bu kitabın içindekiler kısmına ilk bakıldığında; kitap, bir birinden kopuk mevzuların derlemesi gibi görünse de Karaoğlu'nun bahsi geçen olay, portre, belge ve fikirleri bizim kendi varlık tasavvurumuz içerisindeki yerine ya da “yersizliğine” göre kritik ederek aktarması, renklerin tuvale ustalıklı yedirildiği bir tabloyu bizlere sunuyor. Yazar, ideolojilerine göre ayrı bölümler altında mütalaa ettiği farklı cemiyet ve şahsiyetlerin Osmanlı iktisadi durumuna ilişkin reçeteler önerdiği söylem ve eylemlerini bir arada toplarken, amacını “bu yaklaşımların Osmanlı iktisat tasavvuruna olan etkilerini aramak” olarak ifade etmektedir. Bununla birlikte yazar, Osmanlı düşünce iklimine etki eden merkezi ve çevresel faktörleri kendi özgünlüğü içinde anlamak yerine; “Osmanlı düşünce ikliminden Smith veya Ricardo devşirmeye çabalayan yaklaşımın dışında kalmaya gayret edeceğini” belirtmektedir. Kitapta, 19. yüzyıl modernleşmesi ile ilgili yapılan çalışmalarda sık sık atıf yapılan isimler ile birlikte bu isimlere nazaran hakkında daha az malumatımız olan şahsiyetlere ve belgelere de değinilmiştir. Kitabın devamını getirmek isteyen yazarın; bahsi geçen reçetelerin ve bu reçetelerin kullanımını sağlayacak propagandaların konu edildiği yayınların hepsini sadece bu kitapta derlemesi elbette mümkün değildir. Liberalizm, Milliyetçilik, Sosyalizm, İslamcılık gibi ana renklere tekabül edebilecek yaklaşımların Osmanlı iktisat tasavvurundaki dönüşüme nasıl bir yön verdiğini incelememize katkıda bulunmayı amaçlayan yazar, aynı zamanda iktisat tasavvurundaki bu değişimin aslında genel dünya tasavvurumuzdaki değişimden ayrı değerlendirilemeyeceğini de belirten yorumlarını okuyucuya sunmaktadır. Yine kitabın girişinde;

“sıklıkla yapıldığı biçimde” Batı düşünce evreninin özgün bir süreçte ürettiği kavram ve kurumların Osmanlı düşünce evreninde bire bir – üstelik idealize edilerek- aranması gibi bir yaklaşıma mesafeli durmanın daha sağlıklı olacağını belirten yazar, bununla birlikte yine modern yöntem, kavram ve aletler üzerinden tarihsel dönemleri ele almanın sorunlu bir yaklaşım içerdiğini belirtmektedir. Bu mesafeli duruş, yazarın anakronizme düşmemeye gösterdiği gayretin yanı sıra onun “kavramsal hegemonya” noktasında gösterdiği hassasiyetle de ilişkilendirilebilir. Kitap, akademik bir çalışma olmanın yanı sıra yazarın, yer yer kendi görüşlerini okuyucuya sunmasıyla kısmen ideolojik bir nitelik kazanmıştır diyebiliriz. Nitekim yazar, kısmen sorgulayıcı bir yazın ile karşılaşan okuyucuyu kitabın ana konusunu oluşturan iktisat tasavvurundaki dönüşümün arka planında; sadece iktisadi anlamdaki bir farklılaşma değil, daha kapsayıcı bir dönüşümün olabileceğini düşünmeye sevk etmektedir.

Yazar, kaynak kullanımında daha çok birincil kaynakları kullanırken nadiren ikincil kaynakları da kullanmıştır. Bununla birlikte kitabın ana aktörleri olan 19. yüzyıl aydınlarının görüşleri tamamen birincil kaynaklara atıfta bulunarak aktarılmıştır. Araştırma ve inceleme kitabı mahiyeti taşıyan kitabın dilinin, sade ve açık olması; hitap ettiği muhatap kitleye sadece akademisyenleri değil, tarihe ilgi duyan genel okuyucuyu da dâhil etmektedir. Kitabın, akademik ve didaktik üslubunun yanı sıra yazar tespitite bulunurken nadiren de olsa teşbihte bulunarak üslubuna hafif edebi bir hava katmıştır.

Yazar bir birinden farklı ideolojilere ait değerlendireceği yazın serisine Mecmua-i Fünûn Dergisi ve bu dergide iktisada dair yazılan makaleler ile başlamaktadır. Bu çalışma, iktisadi tasavvurumuzdaki değişimin

hangi yönde seyretmeye nasıl başladığını; hangi argümanlara dayanarak böyle bir değişimin olması gerektiğinin dönemin insanına nasıl aşılandığını; bu değişimin olması gerektiğine inanan şahsiyetlerin öncelikle kendi zihinlerinde bu değişim inancına nasıl bağlandıkları gibi meseleleri incelememize katkıda bulunmaktadır. Yazarın “tümünün Batı bilim-kültür dünyasının taşıyıcısı” olduğunu belirttiği ve Liberal iktisadi görüşe sahip olan Mecmua-i Fünûn yazarları, Batı'nın iktisat tasavvurunu gazete, dergi, makale, fuar vs. gibi yollar ile Osmanlı halkına sunmuş ve bu ideolojinin etrafında halkalar toplamaya çalışmışlardır. Dönemin aydın ve bürokratik kesimini oluşturan birçok yazarın kaleme aldığı makalelerde; yazarların serbesti ilkesini esas alan Batı liberalizminin etkisini üzerlerinde taşımış olduklarını ve Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu maddi yenilgiden ancak bu modeli örnek alarak kurtulabileceğini iddia ettiklerini görüyoruz. Liberal iktisat sisteminin ilkelerini kısmen sistematik sayılabilecek bir şekilde ortaya koyan Ohannes Efendi'nin ve şirket fikrini ele alan Vahan Efendi'nin makaleleri, Osmanlı insanının artık iyice yerleşen modern iktisat ikliminde daha “prodüktif ve rasyonel” olması gerektiğini ifade eden ve halkı “modern piyasa”ya davet eden Edhem Pertev Beyin makalesi, Mehmet Şerif ve Macid Efendi'nin makaleleri gibi birçok makale; Ömer Karaoğlu tarafından analiz edilerek kitapta yerini almıştır. Vahan Efendi'nin, Osmanlı insanının ticaret anlayışının, varlık tasavvurumuzda bulunan kanaatkârlık anlayışından ötürü gelişemediğini savunması ve bu itibarla meselenin maddi-fiziki koşulların yetersiz olmasından değil düşünsel ve ahlaki alanda “problem” olmasından kaynaklandığını belirttişi; ilerleyen dönemlerde düşünsel alanda yaşanacak olan dönüşümün kıvılcımlarını

ortaya koyması bakımından ilginçtir. Sergi ve fuar fikrinin teşebbüse dönüştüğü Sergi-i Umum-i Osmanlı (İstanbul Uluslararası Sergisi) hakkında ele alınan bir dizi makale ile birlikte; para, kredi ve bankacılıkla ilgili makalelerin de kritiğine yer verilmiştir. Makalelerde faizin artık iktisadi hayatın gereği olduğu belirtilirken küçük sermayelerin bir köşede atıl durmasındansa faiz ile değerlendirilebileceği ve bu küçük sermayelerin birleşip büyük bir sermaye oluşturarak ülkeyi ekonomik anlamda kalkındırabileceği vurgulanmaktadır. Burada Osmanlı insanının mali meselelere bakışındaki eksenin nasıl kaymaya başladığını görmekteyiz. Makalelerde Batı'daki uygulamaların daha çok ekonomik değerleri öncelenirken bu uygulamaların toplumsal, kültürel ve ahlaki boyutunun üzerinde yeteri kadar durulmadığını belirten Karaoğlu, ismi geçen aydın ve bürokrat kesimin yine de gerektiğinde dini referanslara yer yer atıf yaptığını fakat bunu dini bir meşruiyet zemini oluşturmak için yaptıklarını dile getirmektedir.

Kitabın ikinci bölümünde; hakkında bir birinden farklı yorumlar bulunan ve dost mu yoksa casus mu olduğu üzerinde hala tam anlamıyla bir hükme varılamamış olan İngiliz elçilik kâtibi David Urquhart ve onun Osmanlı iktisadi düşüncesine etkileri konu alınmıştır. Ahmet Vefik Paşa, Niyazi Berkes, Halil İnalçık, Karl Marks gibi tanıdık isimlerin Urquhart hakkındaki düşüncelerine de yer veren yazarın Urquhart'ı "tehlikeli bir dost" olarak zikrettiğini görmekteyiz. Urquhart'ın Osmanlı üzerine yazdığı kitaplarından, ekonomiye dair yazılarından, Osmanlı bürokrasisiyle kurmaya çalıştığı ilişkilerden bahseden yazar; onun 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşmasının imzalanmasında önemli bir rolü olduğunu belirtir. Karaoğlu,

Osmanlı'nın ekonomik çöküşüne neden olduğunu belirttiği Baltalimanı anlaşmasındaki ve diplomasideki rolünden dolayı Urquhart'ın bir casus olduğunu düşünmektedir. Yazar bu düşüncesini bizim burada kullandığımız ifadedeki gibi net bir şekilde dile getirmese de yaptığı göndermeler ve eleştiriler bu düşünceyi yansıtmaktadır.

Üçüncü bölümde ele alınan Parvus Efendi de farklı bir kültürün taşıyıcısı olarak Osmanlı düşünce iklimine etki etmeye çalışan aktörlerden biridir. Rus Yahudisi olan Parvus, Osmanlı ülkesine gözlemci olarak gelmiş ve Osmanlı İstanbul'unda yaşamıştır. Burada bulunduğu süre zarfında dönemin aydınları ve bürokrasideki isimleri ile irtibat kurmaya çalışan Parvus, yalnızca milliyetçi çizgideki Türk Yurdu dergisinde kendisine yer bulabilmiş ve makalelerini burada yayınlamıştır. Marxist harekete katılan, 1905 devrimi öncülerinden biri olan ve Rus devrimci Leon Troçki'ye etkileri bulunan Parvus'un Türk Yurdu dergisinde yazıyor olmasını Ömer Karaoğlu ironik bulmuş ve bunu kitabında da dile getirmiştir. Makalelerinde sıkça Batı kapitalizmini ve emperyalizmini eleştiren Parvus'un, bu söylemlerine rağmen özel hayatında spekülâtif ticari hamleleri üzerinden bir servet edinmesi ve I. Dünya Savaşı'nın sonrasında sayılı milyonerlerin arasına girmesini de ayrı bir çelişki olarak dile getiren Karaoğlu, yine de onu Türk iktisat tasavvuruna liberal öğreti karşısında muhalif bir yorum sunmuş olduğu için ayrı bir başlık altında mütalaa etmiştir. Onun döneminde ve ilerleyen devrelerde Parvus'un görüş ve yorumlarından mülhem yaklaşımların Osmanlı aydınları ve politik ikliminde izlenebileceğini öne süren yazar, Parvus'un özellikle yabancı istilası ve batı finans-kapital yayılcılığı konusundaki uyarılarını onun en kayda değer katkısı olarak nitelendirir.

Liberal düşünceye tepki akımı olarak çıkan ve milli bir iktisat politikası izlenmesi gerektiğini savunan İktisadi Himayecilik akımı da Osmanlı düşünce ikliminde önemli bir yeri kaplar. Bu akımın en güçlü temsilcisi olan Ahmet Mithat Paşa ile başlayan bu çizginin, bir diğer önemli temsilcisi de Musa Akyiğitzade'dir. Yazar, kitabın dördüncü bölümünde Musa Akyiğitzade'yi ve onun "İlm-i servet veyahud ilm-i iktisad" eserini ele alarak onun Osmanlı düşünce iklimine ve iktisadına sunduklarını tespit edip yorumlayarak okuyucuya aktarmıştır. Eserinde öncelikle liberalistlerin ortaya koyduğu argümanları ele alan Akyiğitzade, daha sonra bu argümanlara cevap olarak milli ve himayeci yaklaşımın görüşlerini sunmuştur. Bağımsızlığın koruyucu bir dış ticaret politikası ve sanayileşmekle mümkün olabileceğini söyleyen Akyiğitzade'nin bahsi geçen eserinde iktisadın tarihi, teorisi ve uluslararası boyutlarına dair görüşleri de mevcuttur. Milli ve yerli çözüm arayışı içerisinde olan bir yaklaşımı benimsemesine rağmen Akyiğitzade'nin modern konseptlerin dışına çıkamadığını iddia eden Karaoğlu, onun sorun tanımlamada ve çözüm arayışında çağdaşı olan diğer düşünürler gibi Batı'nın etkisini -nispeten az da olsa- taşıdığını söyler. Bu bağlamda özellikle onun bilgi ve medeniyet anlayışlarının üzerinde durulduğu görmekteyiz. Akyiğitzade'nin de -çağdaşları gibi- batı konsepti dışına çıkamayıp batılı modern kavram ve araçları veri olarak aldığı belirten yazara göre; sadece Akyiğitzade değil, dönemin tüm aydınlarında mevcut olan bu durum ciddi bir yenilmişlik psikolojisine işaret etmektedir. Fakat yine de yazar, Akyiğitzade'nin Batılı kapitalist ülkelerin reçeteleri dışında bir çözüm üretme gayreti içerisinde oluşunu kayda değer bulduğunu belirtmektedir.

İktisada dair görüşlerinde milli ve himayeci çizgiye yakın olan Mehmed Murad Bey -nam-ı diğer Mizancı Murat- ve onun çıkardığı Mizan Gazetesi, kitabın beşinci bölümünün konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde yazar, yine iktisada konu olabilecek bir dizi makalenin incelemesini ve değerlendirmesini yapmıştır. Mizancı Murat'ın makalelerinde yerli malı tüketimi, tarım ile birlikte ticaret ve sanayinin geliştirilmesi gerektiği, dış ticarete -Avrupalı devletlerin pazarı haline gelmemek için- serbesti yerine koruyucu bir dış politika izlenmesi gerektiği vb. gibi meseleler vurgulanmıştır. Murat Bey'in Batı'daki özgürlükçü hareketlere dair öğretileri ve “meşveret” kavramı çerçevesindeki söylemleri, Türk moderleşmesine katkı sağlamış olsa da aslında kendisinin parlamenter demokrasi yerine muhafazakâr monarşik rejim taraftarı olduğunun ileri sürüldüğünü belirten ve bu durumu ilginç bulan yazar, bu iddianın akabinde Sultan Abdulhamit'in Murat Bey hakkında düşündüklerini içeren bir paragrafı Sultan Abdulhamitin Hatıra Defteri'ne atıf yaparak okuyucu ile paylaşmaktadır. Fakat Sultan Abdulhamit'e ait olup olmadığı epey tartışmalı olan bu kitap referans alınırken mezkûr ifadelerin Sultan Abdulhamit'e nisbetinde şüpheler bulunduğu belirtilmesi daha uygun olabilirdi.

Oldukça hareketli bir siyaset ve fikir dünyasına sahip olan 19. yüzyıl Osmanlısının II. Meşrutiyet dönemini kapsayan devrede çok daha hareketli ve renkli olduğunu biliyoruz. Yazar, kitabın altıncı bölümünde mezkûr dönemdeki İslamcılarının fikir ve eylemlerini ele almıştır. Temel vurgularının tecdid (İslami yenilenme), ittihat (müslümanların birliği) ve terakki (iktisadi kalkınma) ilkeleri etrafında döndüğü İslamcılık fikrinin iktisadi görüşlerini ağırlıklı olarak Sırat-ı Müstakim ve

Sebilü'r-reşad dergilerine başvurmakla birlikte Beyanu'l-Hak ve Volkan gibi diğer yayın organlarından yola çıkarak ortaya koymaya çalışan yazar, kitabın bu bölümünün; sürdürmeyi hedeflediği daha geniş bir çalışmanın, hazırlık aşamasını teşkil ettiğini düşünmektedir. Sanayileşme ve iktisadi sosyal büyümeyi (terakki) bir ideal olarak ortaya koyan İslamcıların, İslam'ın terakkiye engel olmadığını aksine bu noktada teşviklerinin bulunduğu dair iddialarını tespit eden Karaoğlu, bu konuyla alakalı İslamcı yazarların makalelerinde geçen nasslardan bir kısmını da aktarmaktadır. İslamcıların Batılı bilimsel-teknik, ekonomik gelişmeyi içeren “terakki” vurgusunu çokça öne çıkardıkları gözlenmekle birlikte İslami ilke ve değerleri de bir hayat düsturu olarak koruma gayreti içerisinde olduklarını belirten yazar, bu itibarla İslamcıların eklektik bir anlayış içerisinde olduklarını ifade etmektedir. Yine yazarın yapmış olduğu atıflarda, İslamcıların bile modernizmin etki alanına girmiş olduğu ve çözüm arayışlarında hareket noktalarının “ilerilik-gerilik” kavramları olduğu görülür. Bu bağlamda, temel ilkeleri olan terakki kavramının aslında bir bakıma Avrupalılaşmayı da içerisinde barındırdığını görüyoruz. Bu itibarla bakıldığında dönemin diğer Batıcı görüşlerinden pek farklı görünmese de İslamcıların yaklaşımını –yazarın ifadesiyle- “ihmalî hak eden bir yaklaşım” olmaktan kurtaran özellik, terakkinin üzerinde ısrarcı oldukları kadar dini ilke ve değerlerin korunması ve dini benlikten uzaklaşmaması noktasında da ısrarcı olmalarıdır. Oysa bunun imkânının tartışılmadığını ve hatta çok sonraları bir tartışma konusu olarak gündeme geldiğini belirten yazar, bir yandan da okuyucunun zihninde meselenin imkân boyutuna dair bazı soru işaretleri bırakmaktadır. Yazara göre İslamcılar her ne kadar modern batı ile

etkileşimden uzak ve saf bir iktisat tasavvuru ortaya koyamaları da en azından diğerlerinden farklı bir iktisat tasavvurunun izini sürmüşlerdir. Gözümüze çarpan ve yazarın bir sonraki çalışmalarında belki işine yarayabileceği bir hususu paylaşacak olursak; İslamcıların sosyalist düşüncüyü eleştirirken vermiş olduğu miras örneğine dikkat çekmemiz gerekecektir. Burada Sosyalizmin sahip olduğu dünya görüşünün aslında İslami tasavvur ile uyuşmadığı ve Müslümanların sadece bu ideolojinin savunduğu bazı görüşleri devşirmiş olsalar dahi, bu durum onların itikadını zedeleyeceği belirtilmekte ve bu durum miras örneği ile açıklanmaktadır. Kitabın başından itibaren vurgulanan tasavvur dünyalarındaki farklılık mevzu ve bu farklı dünyadan devşirilen fikirlerin mevcut tasavvur dünyamız ile uyuşmaması neticesinde paradigma içi tutarsızlıkların ortaya çıkacağı mesajı verilmekteydi. Aslında bu iddianın pekiştirilebilmesi için bu tarz örneklere daha yer verilebilir. Örneğin Batı'nın tasavvur dünyasından devşirilen fikirlerin, bizim dini tasavvurumuzda yol açacağı tahribattan bahsedileceği örnekler verilerek söz konusu tasavvur dünyası ve onunla “tutarlı eylemler zincirinde” yol açabileceği tutarsızlıklar; örnekler ile somutlaştırılabilir. Her ne kadar dönemin aydın kesimi genel olarak modernizmin etkisini taşıdığı için böylesine örnekler vermekten uzak olsalar da bir sonraki çalışmada dönemin ulema sınıfının bu hususta sarfettiği söylemlerine ve varsa bahsi geçen tutarsızlığı gösterebilecek örneklerine yer verilebilir.

Kitabın son bölümünü, az önce bahsi geçen tutarlılık mevzusunu göz önünde bulundurarak okumak daha sağlıklı olacaktır. Bireyin tasavvur dünyasında yaşanan değişimin, bireyin eylemlerine de etki etmesinin kaçınılmaz olduğu malumdur. Tasavvur dünyamızın modernizmin etki

alanına girmesiyle daha önce gündemini meşgul etmeyen meseleleri artık kendi dünyalarının da bir problemiymişçesine gören Osmanlı insanının, bu dönemde kendi değerler sisteminin üretmediği bir takım kabulleri benimsemiş olduğunu ve bugünün insanının da aynı tutumu sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Osmanlı ailesi ve iktisat zihniyetindeki dönüşüm başlığı ile ele alınan bu bölümde; sadece iktisadi anlamda yaşanan dönüşümler değil bu dönüşüme direkt veya dolaylı olarak etki eden ve modernizmden payına düşen değişimi yaşamaya başlamış diğer alanlara kısaca değinilmektedir. Osmanlı toplumunda çeşitli kesimlerden aile örnekleri verilerek üretim-tüketim-bölüşüm ilişkilerini ve sosyo-kültürel dokuyu inceleyebileceğimiz kifayetli çalışmalardan yoksun olduğumuzu belirten yazarın, bu bölümdeki çalışmasını bahsi geçen mevzuya kısa bir ön giriş niteliğinde değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Kitabın bir sonraki serilerinde detaylandırılarak alana dair daha geniş bilgi sağlayabileceğimiz çalışmaları görmeyi temenni ederken bölüm altında ele alınan mevzuların bir birinden kopuk oluşunu da belirtmeliyiz. Bölümde modernizmin Osmanlı aile yapısına, şehirleşmesine, sosyal yardım mekanizmalarına, eğitimine ve daha bir çok alana olan etkisinden bahsedilirken; yazar, öncelikle bu alanlara ait geleneksel dönemdeki kabul ve eylemleri sıralayıp ardından bu kabullerin modern dönemde geçirdiği dönüşümden ve eyleme dökülen yeni yapıdan bahsetmektedir.

Yer yer ilerilik ve geriliğin ölçütünün ne olduğunu, “muasır medeniyet” denilen medeniyetleri “muasır” kılan şeyin ne olduğunu sorgulayan yazar; kitabın sonuç kısmında muasır medeniyetin bugün dünyaya ne sunduğunu, bu medeniyetlerin kalkınmalarının nelere mal olduğunu da sorgulamaktadır. Yazarın iddia ettiği üzere Batı dünyasının neredeyse

iki asırdır dünyaya sunmuş olduğu iktisat sistemi; açlık, yoksulluk, işsizlik, adaletsiz gelir dağılımı vb. gibi sorunları gidermenin aksine bu sorunları daha da derinleştirmiştir. Kadim tasavvurumuzda unutulmaya yüz tutmuş değerlerimizin yeniden keşfedilerek insanlık adına faydalı bir iktisat sistemi oluşturulabileceğini düşünen yazar; Batı-Doğu tecrübelerindeki yok sayma veya kutsama uç noktaları yerine hep beraber yitik “hikmet”i arama önerisinde bulunmaktadır. Zira Batı’nın hepimize öğrettiği gibi insan tasavvurunu parçalayarak onu ekonomiye yedirmek Doğu kadar Batı’nın da yararına değildir. Bununla birlikte yazar, bu keşif ameliyesinin faydalı sonuç vermesini; mevcut teori ve şablonların, bu ameliyeye gölge düşürmesine fırsat vermemek şartına bağlamaktadır. Verili iktisadi sistem ve işleyişlerin “değiş(e)mezliği”nin bir inançlar manzumesine dönüştüğü ve tekrar kendini ürettiğini belirten yazar, bu kısır döngüye girmemek adına Batılı yaygın paradigmalarda ifade bulan kabuller üzerinden düşünme alışkanlığımızı bir kenara bırakmamız gerektiğinin üzerinde durmaktadır. Girişilmesi gereken ıslah çalışmalarının öncelikle zihinsel/felsefi düzeyde olması gerektiğini belirten yazar, yeni bir dil/söylem/eylem bütünlüğü kurmaya çalışmamız gerektiğinden bahseder. “Refah odaklı değil felah odaklı bir idrak zemini” şeklinde mottolaşabilecek bir söylem ile çıkış yolu öneren yazar, iktidar ve serveti kutsayan değil ahlak ve adaleti öne çıkaran bir toplum görüşünün öncelenmesi gerektiğini ve iktisadi alana dair tüm teklif ve değerlendirmelerin bu temel üzerinde kurulması gerektiğini düşünmektedir.

Osmanlı İktisat Tasavvuru ve Modernleşme kitabı, okuyucuya sunmuş olduğu manzaralar ve bu manzaraların kritiği ile gayet verimli bir

alışmadır. Ayrıca yazarın meseleye daha geniş bir perspektiften yaklaşarak, dönüşümün spesifik bir alanda değil aksine paradigmatik olarak yaşandığını iddia etmesi, üzerinde düşünülmesi gereken önemli mevzulardandır. Bu iddianın, yazarın devamını getirmeyi düşündüğü seride daha fazla detaylandırılarak incelenmesinin literatüre önemli bir katkı sağlayacağı söylenebilir.